

عناصر داستانی و نمایی در میراث ادبیات و فرهنگ

محمد حنیف

۱۳۹۹

سرشناسه: حنیف، محمد، ۱۳۴۰ -

عنوان و نام پدیدآور: عناصر داستانی و نمایشی در میراث ادبیات فارسی / محمد حنیف.

مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: دوازده، ۳۹۹ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۶-۸۸۰-۳

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

موضوع: داستان -- دسته‌های داستانی، پی‌ریک‌ها، و غیره. Fiction -- Stories, Plots, etc.

موضوع: روایت‌گری (Rhetoric) Narration

موضوع: نمایشنامه‌نویسی Playwriting

شناسه افزوده: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی Elmi - Farhangi Publishing Co

رده‌بندی کنگره: PNT۳۵۵

رده‌بندی دیویی: ۸۰۸/۳

شماره کتابشناسی ملی: ۵۹۴۱۲۷۷

عناصر داستانی و نمایشی در میراث ادبیات فارسی

ی‌سندده: محمد حنیف

چهار نسخه: ۱۳۹۹

شماره ناشر: ۱۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده‌سازی: انتشارات علمی و فرهنگی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه

حق چاپ محفوظ است.

انتشارات
علمی و فرهنگی

اداره مرکزی و مرکز پخش: خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، چهارراه حقانی (بین کوک، کسره

کمان، پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن اداره مرکزی:

۸۸۷۷۴۵۶۹ - ۷۰؛ فکس: ۸۸۷۷۴۵۷۲؛ تلفن مرکز پخش: ۸۸۸۸۰۱۵۲؛ فکس: ۸۸۸۸۰۱۵۱

آدرس اینترنتی: www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir

وب‌سایت فروش آنلاین: www.elmifarhangi.com

فروشگاه مرکزی (پرنده آبی): خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، بین بلوار گلشهر و ناهید، کوچه گل‌قام،

پلاک ۷۲؛ تلفن: ۳-۲۲۰۲۴۱۴۰

فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه‌روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۱۶-۶۶۹۶۳۸۱۵ و ۶۶۴۰۰۷۸۶

فروشگاه دو: میدان هفت‌تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام قزاقی و خردمند، پلاک ۱۳؛

تلفن: ۷-۸۸۳۴۳۸۰۶

فهرست مطالب

مقدمه	یازده

فصل اول: عناصر داستانی و قالب‌های ادبی	۱

عناصر داستانی و انواع ادبی	۱

داستان و انواع روایی مشابه	۷

فصل دوم: تفاوت‌های آثار روایی دیروز و امروز ادبیات فارسی	۲۹

وجوه اشتراک و افتراق آثار روایی دیروز و امروز فارسی	۲۹

وجوه اشتراک	۳۰

وجوه افتراق	۳۹

حکایت در میراث روایی ادب فارسی	۵۶

فصل سوم: پی‌رنگ در ادبیات روایی فارسی	۶۳

طرح و توطئه / پی‌رنگ	۶۳

پی‌رنگ در حکایت‌های فارسی	۶۹

طرح و توطئه منظومه لیلی و مجنون	۷۰

۷۶ طرح و توطئه منظومه خسرو و شیرین

۷۷ پی‌رنگ در منظومه بیژن و منیژه

فصل چهارم: قهرمان / ضدقهرمان و شخصیت‌پردازی در ادبیات روایی

۸۷ فارسی

۸۷ قهرمان و شخصیت

۹۱ قهرمان‌سازی در حکایت‌های فارسی

۹۳ قهرمان و ضدقهرمان در منظومه زال و رودابه

۹۴ شخصیت‌پردازی در منظومه لیلی و مجنون

۹۸ شخصیت‌پردازی در منظومه خسرو و شیرین

۱۰۳ شخصیت‌پردازی در بیژن و منیژه

فصل پنجم: گفت‌وگو در ادبیات روایی گذشته فارسی

۱۰۹ ویژگی‌ها و وظایف گفت‌وگو

۱۱۱ گفت‌وگو در حکایت‌های فارسی

۱۱۸ گفت‌وگو در منظومه خسرو و شیرین

۱۲۰ گفت‌وگو در منظومه لیلی و مجنون

فصل ششم: صحنه‌پردازی در ادبیات روایی فارسی

۱۲۵ تعریف صحنه‌پردازی

۱۲۶ صحنه‌پردازی در آثار روایی دیروز و امروز

۱۲۷ صحنه‌پردازی در منظومه خسرو و شیرین

فصل هفتم: پیچیدگی (گره‌افکنی و گره‌گشایی) در میراث ادبیات فارسی

۱۴۵ فارسی

۱۴۵ مراحل مختلف پیچیدگی

۱۴۸ کشمکش

بحران	۱۵۰
تعليق	۱۵۱
اوج	۱۵۱
غافلگیری	۱۵۱

پيچيدگي در حكايات طنز فارسي	۱۵۲
پيچيدگي در منظومه زال و رودابه	۱۵۵
چاه بيژن و پيچيدگي و حركت داستاني	۱۶۶
پيچيدگي در منظومه ليلي و مجنون	۱۸۰
پيچيدگي در منظومه خسرو و شيرين	۱۸۴

فصل هشتم: كانون روايت و ادبيات روايي گذشته فارسي	۱۸۷
كانون روايت و انواع آن	۱۸۷
كانون روايت در ميراث ادب پارسي	۱۹۰

فصل نهم: درون مایه در ميراث روايي فارسي	۲۰۱
تعريف درون مایه	۲۰۱
درون مایه آثار روايي کوتاه ميراث ادب گذشته	۲۰۳

فصل دهم: زبان در ميراث ادبيات روايي فارسي	۲۱۹
تعريف زبان و سبك نويسنده در داستان	۲۱۹
پيشينه وضعيت زبان در داستان فارسي	۲۲۰
زمينه هاي ظهور طنز در ادبيات فارسي	۲۳۲
شيوه هاي قصه پردازي سه اثر از آثار نثر فارسي	۲۳۴

فصل يازدهم: مهم ترين حكايات ميراث ادبيات روايي فارسي	۲۴۵
مهم ترين منابع حكايات ادبيات فارسي	۲۴۵

۲۹۳	فصل دوازدهم: عناصر نمایشی چند قصه و حکایت فارسی
۲۹۳	عناصر داستانی و نمایشی چند قصه و حکایت فارسی
۲۹۴	عناصر داستانی قصهٔ مرد روستایی و سلطان
۲۹۶	قابلیت‌های نمایشی قصهٔ مرد روستایی و سلطان
۲۹۷	جدول عناصر نمایشی قصهٔ مرد روستایی و سلطان
۲۹۹	بررسی عناصر داستانی قصهٔ حسینا
۳۰۳	قابلیت‌های نمایشی قصهٔ حسینا
۳۰۵	جدول عناصر نمایشی افسانهٔ حسینا
۳۰۷	عناصر داستانی قصهٔ دختر جالیز خیار
۳۱۰	قابلیت‌های نمایشی قصهٔ دختر جالیز خیار
۳۱۱	جدول عناصر نمایشی قصهٔ دختر جالیز خیار
۳۱۳	بررسی قابلیت‌های نمایشی قصهٔ لجباز
۳۱۴	قابلیت‌های نمایشی قصهٔ لجباز
۳۱۵	جدول عناصر نمایشی قصهٔ لجباز
۳۱۶	عناصر داستانی قصهٔ دوستی گرگ و سگ
۳۱۷	قابلیت‌های نمایشی قصهٔ دوستی گرگ و سگ
۳۱۸	جدول عناصر نمایشی قصهٔ دوستی گرگ و سگ
۳۱۹	عناصر داستانی حکایت شیر و گربه و هم‌کش
۳۲۰	قابلیت‌های نمایشی حکایت شیر و گربه و هم‌کش
۳۲۱	جدول عناصر نمایشی حکایت شیر و گربه و هم‌کش
۳۲۳	عناصر داستانی قصهٔ شراکت خرس و عموبرزگر
۳۲۴	قابلیت‌های نمایشی قصهٔ شراکت خرس و عموبرزگر
۳۲۵	جدول عناصر نمایشی قصهٔ شراکت خرس و عموبرزگر
۳۲۶	عناصر داستانی قصهٔ بز کهنسال
۳۲۷	قابلیت‌های نمایشی قصهٔ بز کهنسال
۳۲۹	جدول عناصر نمایشی قصهٔ بز کهنسال
۳۳۰	عناصر داستانی قصهٔ نگهبان چشمه

۳۳۱	قابلیت‌های نمایشی قصه نگهبان چشمه
۳۳۲	جدول عناصر نمایشی قصه نگهبان چشمه
۳۳۳	عناصر داستانی قصه نمکو
۳۳۸	قابلیت‌های نمایشی قصه نمکو
۳۴۰	جدول عناصر نمایشی قصه نمکو
۳۴۲	عناصر داستانی قصه خارکن و مهره قیمتی
۳۴۵	قابلیت‌های نمایشی قصه خارکن و مهره قیمتی
۳۴۶	جدول عناصر نمایشی قصه خارکن و مهره قیمتی
۳۴۷	عناصر داستانی قصه زن یا مرد
۳۵۰	قابلیت‌های نمایشی قصه زن یا مرد
۳۵۱	جدول عناصر نمایشی قصه زن یا مرد
۳۵۲	عناصر داستانی قصه طیار امین
۳۵۳	قابلیت‌های نمایشی قصه طیار امین
۳۵۴	جدول عناصر نمایشی قصه طیار امین
۳۵۶	عناصر داستانی قصه عادت رورکار
۳۵۸	قابلیت‌های نمایشی قصه عادت رورکار
۳۶۰	جدول عناصر نمایشی قصه عادت رورکار
۳۶۲	عناصر داستانی قصه دختر پادشاه و خواستگاران
۳۶۴	قابلیت‌های نمایشی قصه دختر پادشاه و خواستگاران
۳۶۶	جدول عناصر نمایشی قصه دختر پادشاه و خواستگاران
۳۶۸	عناصر نمایشی قصیده موش و گربه عید زاکانی
۳۷۱	پی‌رنگ قصیده موش و گربه
۳۷۳	قهرمان‌های قصیده موش و گربه
۳۷۳	کشمکش در قصیده موش و گربه
۳۷۴	گفت‌وگو در قصیده موش و گربه
۳۷۴	پیچیدگی در قصیده موش و گربه
۳۷۵	عناصر داستانی قصه پنج دینار و مرد صوفی

جدول عناصر نمایشی حکایت پنج دینار و مرد صوفی (از

۳۷۶ قابوس نامه عنصر المعالی)

عناصر داستانی قصه شبلی و کودکان مکتبخانه ۳۷۷

جدول عناصر نمایشی حکایت شبلی و کودکان مکتبخانه (از

۳۷۸ قابوس نامه عنصر المعالی)

عناصر داستانی حکایت نیت انوشیروان ۳۷۹

جدول عناصر نمایشی حکایت نیت انوشیروان (از نصیحة الملوک

غزالی) ۳۸۰

عناصر داستانی حکایت دیوانه شهر نساپور ۳۸۱

جدول عناصر نمایشی حکایت دیوانه شهر نساپور (از تفسیر سورة

یوسف زید سی) ۳۸۲

۳۸۵ سخن آخر

۳۸۹ منابع

مقدمه

قابلیت‌های نمایشی ادبیات کهن فارسی عنوان یکی از درس‌های رشته ادبیات نمایشی در مقطع ارشد می‌ارشد است. دانشجویان در خلال گذراندن این درس سه واحدی، با گستره وسیع آثار روایی ادبیات فارسی، عناصر داستانی و نمایشی نهفته در آن‌ها، چگونگی بهره‌گیری خلاقانه از آن آثار آشنا می‌شوند. هریک از استادان، به فراخور علاقه و تمرکزشان بر یک گونه خاص ادبی، تدریس بخشی از این میراث گران‌بهارا به عهده می‌گیرند و مطالعه بقیه گونه‌ها را به نهاد دانشجویان می‌سپارند. باین حال، تعدد و پراکندگی منابع اغلب مانع از دستیابی عمیق دانشجویان از ابعاد مختلف این تراث فرهنگی می‌شود. فراهم آوردن کتاب حاضر می‌تواند منبع قابل‌اعتنایی برای آشنایی بازوایای دیگر از ماترک ادب فارسی محسوب شود. ناگفته پیداست که هیچ پژوهنده‌ای توانایی غور و شناخت زوایای تاریک اقیانوس بیکران ادبیات فارسی را ندارد. چنین ادعایی نیز خود می‌تواند دلیلی آشکار بر نااهلی مدعی باشد. اما سال‌ها تتبع در عناصر و فنون داستان‌نویسی، قابلیت‌های نمایشی ادبیات فارسی، تدریس این درس و درس قصه‌گویی و نمایش خلاق

در دانشگاه‌های مختلف، برگزاری کارگاه‌های داستان‌نویسی و تألیف کتاب‌هایی در حوزه ادبیات داستانی و قابلیت‌های نمایشی متون گذشته فارسی برای نگارنده این امکان را فراهم آورده تا طی سال‌ها، تنها به اندکی از این وسعت ناپیدا و قوف یافته و به خود جرئت دهد تا ادبیات روایی فارسی را تنها از نظر گاه عناصر داستانی و نمایشی بررسی کند. نگارنده این اثر، پیش‌تر کتاب قابلیت‌های نمایشی شاهنامه را در انتشارات سروش و مرکز تحقیقات صداوسیما به چاپ سپرده است و کتاب مذکور هم‌اکنون از منابع دانشگاهی شمرده می‌شود. از این رو، پرداختن به عناصر داستانی و نمایشی ادبیات حماسی، تا حدودی تکرار مکررات محسوب می‌شود. به همین دلیل، در کتاب حاضر، سهم کمتری برای آثار حماسی قائل شده و بخش‌های ادبیات، همچون ادبیات غنایی، ادبیات تعلیمی، ادبیات طنز و هجایی و حکایات و قصه‌های عامیانه مکتوب و شفاهی در حجامت‌تری از منظر غنای عناصر داستانی و نمایشی بررسی شده‌اند. امیدوارم این وجیزه، که قدمی است هر چند کوتاه در راه بازشناسی جنبه‌های مخفی ادبیات فارسی، ادای دینی شمرده شود به ساحت بزرگان تاریخ هر یک از این دیار؛ کسانی که با خلق آثار روایی گران‌بهایشان، لذت مسووی به جان فارسی‌زبانان نشانده‌اند. در خاتمه، وظیفه خود می‌دانم که از سرکار خانم دکتر مهتاب عظیمی‌فرد، مدیر محترم واحد فرهنگ مردم و مرکز تحقیقات صداوسیما، دکتر مسعود کوثری، مدیرعامل محترم انتشارات عالی و فرهنگی، به خاطر راهنمایی و تلاششان برای فراهم آمدن و انتشار این اثر همچنین از سرکار خانم داوری و همکاران محترمشان در بخش فنی انتشارات مذکور به خاطر دقت نظرشان قدردانی کنم. خدایشان یار باد.